

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
τεύχος 86 (14), Δεκέμβριος 1987
τιμή τεύχους 200 δραχ.

17
Έπιστήμη και
κομμουνιστική ιδεολογία

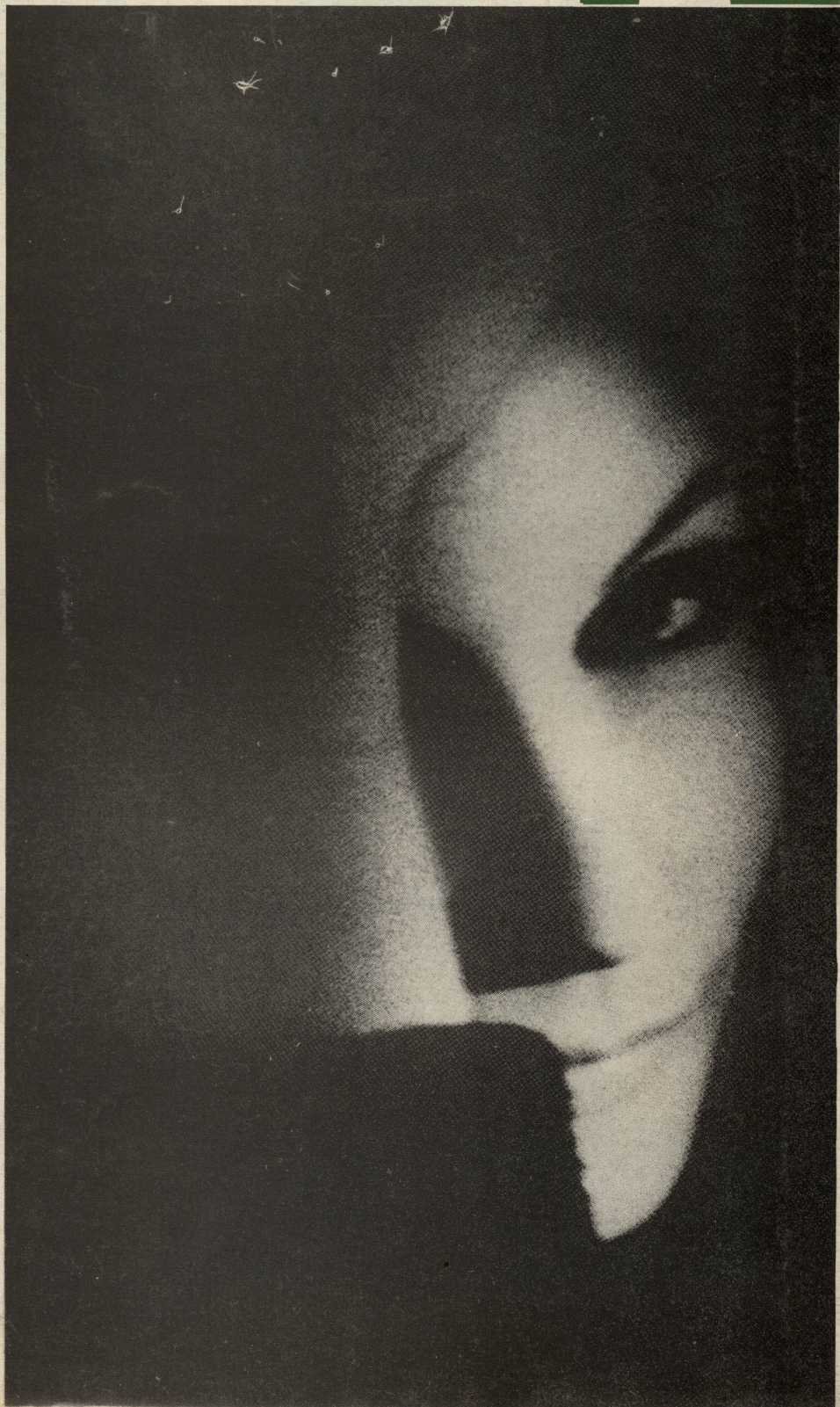
Γιά τήν αποστράτευση
τῶν ἀριστερῶν
διανοουμένων

Ἡ «φιλειρηνική»
συμφωνία ΕΣΣΔ—ΗΠΑ
γιά τούς πυραύλους
μέσον βεληνεκοῦς

Φοιτητές καί
Πανεπιστήμια:
ἀπό τήν ἀντιπολίτευση
στήν ἀντίσταση

Γιά τόν «Προσκηνυτή»
τοῦ Κώστα Βάρναλη
καί ἀνέκδοτα ἀποσπάσματα
τοῦ ἡμερολογίου του

Φιλολογία καί
λογοκρισία

Ἡ ἐπιστήμη ὡς ἰδεολογία

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Μιά νέα ἀναρώτηση

τοῦ Georges Labica

Συνεχίζουμε τή διερεύνησή μας ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀρχή, θέλω νά πῶ ἀπό μιά νέα ἀναρώτηση πάνω στά διάκενα τῆς ρεφορμιστικῆς ἰδεολογίας τῶν ὁποίων, ἴσως, ἀπό ὑπερβολική συγκαταβατικότητα ὑπερτιμήσαμε τίς ἐπιπτώσεις, θέτοντας ἀκόμη μιά φορά τό ζήτημα τῆς ἰδεολογίας τῶν κυριαρχούντων ὡς πρὸς τό ὁποῖο ἄς θεωρήσουμε κατακτημένη τήν ἀποψη ὅτι ἡ τάξη τῆς παραγωγῆς διαθέτει τή δική της διαλεκτική, δηλαδή τή διαλεκτική τῆς πάλης τῶν τάξεων πού, βεβαίως, δέν μᾶς τᾶ ἔχει πει ὅλα ἀκόμη, καταφεύγοντας, τέλος, στήν ἐπικουρία τῆς γιατί τᾶ δριᾶ τῆς εἶναι λιγότερο ἀξεπέραστα ἀπ' ὅσο φαίνεται. Οἱ ἐπιφυλάξεις αὐτές δέν εἶναι ρητορικές. Βαδίζουμε σέ ἐκεῖνο τό πεδίο ὅπου ὁ Μάρξ θεωρητικοποίησε λιγότερο ἀπό κάθε ἄλλο ἀνιχνεύοντας κατευθύνσεις πού ἡ μεταγενέστερη ἱστορία ἀκολούθησε, ἀνέπτυξε καί μερικές φορές τυποποίησε.

Ρωγμές ἢ ρυτιδώματα;

(...) Καμιά ἀνάγνωση, καμιά πρακτική δέν καταφέρνει νά βάλει ἐντός παρενθέσεως τή φύση τῶν σχέσεων παραγωγῆς πού ἐκφράζονται στή φόρμα-ἰσοδύναμο (χρήμα). Ἀντίθετα, ἀπό τό ἐμπόρευμα ὡς τό χρήμα, στή συνείδηση ὅπως καί στήν πραγματικότητα, ἡ φύση τῶν σχέσεων παραγωγῆς ἐπιβάλλεται πάντοτε στούς κοινωνοῦς/ἀντιπάλους. Ἡ κοινωνική σχέση, ἔχοντας ἀποκτήσει τήν πληρότη-

τά τῆς στή σχέση Χ-Χ' [Χρήμα-Χρήμα], ὅπου ἡ ἀξία αὐτομετασχηματίζεται σέ ἀξία, «ὀλοποιεῖται στή μορφή ἑνός ἀντικειμένου, τοῦ χρήματος», τό ὁποῖο «ἀποκτᾶ ἔτσι τήν ιδιότητα νά δημιουργεῖ ἀξία, νά ἀποφέρει κέρδος, ἐντελῶς φυσιολογικά ὅπως ἡ ἀχλαδιά κάνει ἀχλάδια». ¹ Πρόκειται γιά τήν «πύο βάνωση καπιταλιστική μύθευση», τόν «αὐτόματο φетиχισμό», (automatische Fetisch) κάτω ἀπό τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ὁποῖου τό κεφάλαιο, αὐτή ἡ «μυστηριώδης πηγή» τοῦ ἑαυτοῦ του, προβαίνει στήν αὐτοδημιουργία του, καί καθιστώντας «μὴ ἀναγνωρίσιμη τήν καταγωγή τοῦ κέρδους», «χορηγεῖ στό ἀποτέλεσμα τῆς καπιταλιστικῆς διαδικασίας παραγωγῆς, διακριτοῦ ἀπό τήν ἴδια τή διαδικασία, ἀνεξάρτητη ὑπαρξη». ²

Οἱ σημερινές διακυμάνσεις τοῦ δολαρίου, πού κανένας οἰκονομολόγος δέν καταφέρνει νά ἐξηγήσει κι ἀκόμη λιγότερο νά ἐλέγξει, μᾶς δίνουν μίαν τέλεια ἀπόδειξη.

Ὅσο ἰσχυρές κι ἂν εἶναι οἱ ἐσωτερικές ἀντιφάσεις τῆς δομῆς πού παράγουν οἱ ταξικοί ἀγῶνες, ποτέ δέν ἀγγίζουν τήν οὐσία. Δέν εἶναι παρά διευθετήσεις καί... ὑποσχέσεις. Αὐτό συμβαίνει π.χ. μέ τή νομοθεσία τοῦ ἐργοστασίου.

«Ὁ ἐκμηχανισμός θά συνταράξει κυριολεκτικά τή νομική σχέση μεταξύ ἀγοραστή καί πωλητῆ τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἔτσι πού ὁλόκληρη ἡ διαδικασία θά χάσει ἀκόμη καί τὰ ἐξωτερικά τῆς γνωρίσματα ὡς ἐλεύθερη συναλλαγή μεταξύ ἐλεύθερων προσώπων.

Αὐτό ἀκριβῶς παρέσχε ἀργότερα στό ἀγγλικό Κοινοβούλιο τό νομικό πρόσχημα γιά τήν ἐπέμβαση τοῦ κράτους στό καθεστῶς τῶν ἐργοστασίων. (...) Καθώς τό κεφάλαιο, ἀπό τή φύση του, εἶναι ἰσοπεδωτικό στό ὄνομα τοῦ ἐμφυτου δικαιώματός του, ἀπαιτεῖ νά εἶναι ἴδιες γιά ὅλους οἱ συνθήκες τῆς ἐκμετάλλευσης σέ ὅλες τίς σφαῖρες τῆς παραγωγῆς. Ἔτσι οἱ ἐργατικοί συνεταιρισμοί «ἀναπαράγουν καί δέν μποροῦν νά μὴ ἀναπαράγουν παντοῦ στήν πραγματική τους ὀργάνωση ὅλα τὰ ἐλαττώματα τοῦ ὑπάρχοντος συστήματος» ⁴.

Τό ἴδιο ἰσχύει καί μέ τό ζήτημα τῶν ἐθνικοποιήσεων, ἀντικείμενο σήμερα ἀντιδικῶν, συχνά συγκεχυμένων. ⁵

Στή βάση αὐτή οἱ ἀπολογίες τῆς Ἀριστοτέλης ὅπως καί τῆς Δεξιᾶς πού ἀναφέρονται στή «συμμετοχή», στά μερίσματα ἢ, στίς μέρες μας, στὸν «ἐργατικό καπιταλισμό» παρουσιάζουν ἐξαιρετική εὐρωστία. Ὡστόσο, ὅπως ἤδη παρατηροῦσε ὁ Ἑνγκελς στὸν

1 Κ. Μάρξ *Κεφάλαιο*, III, 2, σ. 56 τῶν Editions Sociales ἢ Marx-Engels Werke, 25, 405.

2. Στό ἴδιο 56-57.

3. *Κεφάλαιο*, I, 2, σελ. 80-81.

4. *Κεφάλαιο*, 3, 2, 6. 105 καί MEW, 25, 456.

5. Βλ. τὰ σχετικά λήμματα στό *Dictionnaire Critique du Marxisme*, Georges Labica, (διευθύνει) καί Gérard-Bensussan (συνεργασία).

Προυντόν, όλα αυτά είναι «σάν να κόβεις άσημένα πεντόφραγκα στο φεγγαρόφωτο» (γράμμα στον Μάρξ, 18 Σεπτ. 1846).

Οι άγώνες που ανακυκλώνονται

Οι αναστατώσεις, όποια κι αν είναι ή έντασή τους, αποδεικνύουν την αντίσταση των γεγονότων. Είναι λιγότερο «χαμένες ευκαιρίες», που εύκολα μπορεί να τις δικαιολογήσει κανείς εκ των υστέρων, παρά εμπειρία των όριων εντός των οποίων περιορίζονται, όριων έσωτερικών των ιδεολογικών αυταπατών και έξωτερικών της ικανότητας έλέγχου και καταστολής εις βάρος των κυριαρχουμένων. «Αν ο Φεβρουάριος του 1848 επέτρεψε στο προλεταριάτο να εμφανιστεί στο προσκήνιο «ώς ανεξάρτητο κόμμα», αυτή ή συγκυρία δέν του παρέσχε ώστόσο παρά «τό πεδίο εν όψει του άγώνα για την επαναστατική χειραφέτησή του, όχι όμως την ίδια τή χειραφέτησή του».⁶

Αφέθηκε να αυτοπαρασυρθεί από τό μύθο της αδελφότητας, «αυτήν τή φανταστική κατάργηση των ταξικών σχέσεων».⁷ Η άστική τάξη του άντέταξε τούς μικροπαραγωγούς, τό λοδυμπεν προλεταριάτο και τούς χωρικούς, «τήν τάξη που άντιπροσωπεύει τή βαρβαρότητα μέσα στον πολιτισμό» και ή όποια θά κάνει τό δικό της Φλεβάρη στις 10 Δεκεμβρίου. Όταν έγινε τό πραξικόπημα που χαιρέτησε ό Γκιζό «ώς τόν πλήρη και όριστικό θρίαμβο του σοσιαλισμού», ό Μάρξ διέβλεψε με έναργεια ότι ή ύποκατάσταση της

έκτελεστικής εξουσίας στις άρμοδιότητες της νομοθετικής θά προαναγγείλει τό βάθεμα της επαναστατικής διαδικασίας (είναι τό έπεισόδιο του «γεροτυφλοπόντικα») αλλά συνάμα θά διαπιστώσει ότι όλες «οί άναταραχές άντί νά καταστρέψουν τήν κρατική μηχανή δέν θά άποφέρουν παρά τήν τελειοποίησή της».⁸

Θά μπορούσε ακόμη νά διαπιστώσει κανείς ότι επρόκειτο για τήν άνοδο στην εξουσία των τελευταίων άστικών στρωμάτων. Άλλά ούτε ή Κομμούνα πέτυχε τή ρήξη της όποίας όλοφάνερα ήταν ό φορέας. Από τήν εξουσία των Σοβιέτ, τό 1917, προήλθαν τό συγκεντρωτικό κράτος και ή γραφειοκρατία σέ σημείο που ό Στάλιν, είκοσι πέντε χρόνια άργότερα, νά χαρακτηρίσει ξεπερασμένη τή θέση για τό μαρασμό του κράτους. Ο Μάης του 1968 που για τούς πιο μετριοπαθείς όφειλε νά «άλλάξει τόν άξονα πλεύσης», για τούς πιο φιλόδοξους «ν» άλλάζει τή ζωή, για τούς μέν και για τούς δέ νά δρομολογήσει τή «ρήξη μέ τόν καπιταλισμό», ικανοποιείται ώστόσο στή διαχείριση της Κρίσης, της όποίας τό άρχικό κεφαλαίο αποκρύπτει τό μικρό άρχικό του κεφαλαίου ενώ οι «είδικοί», χωρίς πιά νά νοιάζονται για τή λειτουργία παραγωγής ήγεμονίας, επενδύουν στην ύπηρεσία της εξουσίας και όπως λέει ό άλλος κάθονται στ' αυγά τους. Τό σχέδιο της κοινωνικής επανάστασης για μία φορά ακόμη άμβλώθηκε σέ άλλαγή κυβέρνησης. Η ρήξη έγινε έναλλαγή και έσχάτως «συγκατοίκηση». Τό κλειδαμπάρωμα άποδείχτηκε άποτελεσματικότατο.

Είναι άθραυστο; Η άπάντηση που δίνει ή άλτουσεριανή θέση για τούς ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους, που περιέχουν τις εργατικές οργανώσεις, κόμματα και συνδικάτα, ως προς τό κύριο, είναι θετική. Ο Έτιέν Μπαλιμπάρ τή συνοψίζει ως εξής:

«Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους είναι λειτουργικά ένταγμένοι στή διαδικασία των σχέσεων άναπαραγωγής. Αναπτύσσουν άπειρους τρόπους (θρησκευτικούς, πολιτιστικο-εκπαιδευτικούς, επαγγελματικούς, πολιτικούς, νομικούς, ήθικοοικογενειακούς κ.λπ.) ύποταγής ή "έγκλησης των ατόμων σέ ύποκείμενα". Είναι ταυτόχρονα άντικείμενο και πεδίο ταξικών άγώνων στους όποιους προσδίδουν τις συγκεκριμένες ιστορικές τους μορφές. Γι' αυτό ή άποψη του Άλτουσέρ άντιπροσωπεύει προφανώς τήν πιο ριζική άπόπειρα για νά θεμελιώσουμε τήν κλασική μαρξιστική θέση σύμφωνα μέ τήν όποία ό "πυρήνας" της κυρίαρχης άστικής ιδεολογίας είναι ή νομική ιδεολογία (διακριτή από τό δίκαιο, παρόλο που δέν μπορεί νά υπάρ-

6. Κ. Μάρξ, Ταξικοί άγώνες στή Γαλλία, και MEW 7, 18.

7. Κ. Μάρξ, Ταξικοί άγώνες στή Γαλλία, MEW, 7,21.

8. Κ. Μάρξ, 18 Μπρυμαίρ, VII, και MEW 8, 196-97.

ξει χωρίς αυτό) και, επομένως, για να στοχαστούμε την ιστορία και την πολιτική έξω από τις κατηγορίες αυτής της νομικής ιδεολογίας. Άλλα ταυτόχρονα, ενώ διατηρεί την άποψη ότι μόνο η ιδεολογία της κυρίαρχης τάξης μπορεί να οργανωθεί σε πλήρες σύστημα — πράγμα που κάνει δύσκολο το να μιλά κανείς για κάποια "κυριαρχούμενη ιδεολογία" απομονώσιμη ως τέτοια — ορίζει ότι στη διαρκή "ιδεολογική ταξική πάλη" το καθοριστικό στοιχείο, σε τελευταία ανάλυση, παραδόξως είναι η θέση που κατέχουν μέσα στο ιδεολογικό πεδίο οι κυριαρχούμενες και ύψιστες μέρες την εκμετάλλευση τάξεις».⁹

Θά επανέλθουμε στον αντιφατικό χώρο που ορίζουν οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους. Σημειώνουμε ωστόσο, αν τραβήξουμε στις ακραίες συνέπειες τη λογική της ένταξης, ότι κάποιοι επίγονοι (του αλτουσερισμού), δεν θα μπορέσουν να αποφύγουν τη διαπίστωση για την πλήρη νομιμοφροσύνη της εργατικής τάξης και θα αμφισβητήσουν ακόμη και την ύπαρξη της που θα την αποδώσουν σε «εφεύρημα» της μπουρζουαλίας.¹⁰

Η Έδεμ των δικαιωμάτων του ανθρώπου

Τά δύσκολα παιγνίδια του δυνατό και του έφικτου, της θεωρίας και των συγκυριών έδωσαν άφορμή στον Μάρξ και στον Ένγκελς για διάφορες κρίσεις, μερικές φορές και για επανορθώσεις. Άς θυμηθούμε τη φοβερή έγκληση του Μανιφέστου:

«Οι ίδες σας οι ίδιες απορρέουν κι αυτές από το αστικό καθεστώς παραγωγής και ιδιοκτησίας· το δικαίό σας δεν είναι παρά η βούληση της τάξης σας ανυψωμένη σε νόμο, βούληση που το περιεχόμενο της καθορίζεται από τις υλικές συνθήκες ύπαρξης της τάξης σας».

Άπηχούσε η φράση αυτή εκείνες τις σελίδες της Γερμανικής Ιδεολογίας όπου ο Μάρξ αφού εξέθετε την αντίφαση ανάμεσα σε συμφέρον ιδιαίτερο και συλλογικό καθώς και τη λύση της αντίφασης αυτής στην «άπατηλή κοινοτήτα» του κράτους, συμπεραίνει:

«Έπεται ότι όλοι οι άγωνες στο έσωτερικό του κράτους, ο άγωνας μεταξύ των δυνάμεων της δημοκρατίας, της μοναρχίας και της άριστοκρατίας, ο άγωνας για το δικαίωμα ψήφου κ.λπ., δεν είναι παρά οι άπατηλές μορφές κάτω από τις όποιες διεξάγονται οι

πραγματικοί άγωνες μεταξύ των διαφόρων τάξεων».¹¹

Σε αυτή την τελεσίδικη απόφαση, που η αίσιοδοξία της θεμελιώνεται πάνω στην άρχη της έξωτερικότητας της εργατικής τάξης, αντιτάσσεται, σαράντα χρόνια αργότερα, εκείνη του Ένγκελς της οποίας η αίσιοδοξία αυτή τη φορά προϋποθέτει την έσωτερικότητα της εργατικής τάξης ως προς τους θεσμούς. Ο Ένγκελς, έχοντας υποστηρίξει την άποψη ότι, το 1848, λόγω της άνωριμότητας των οικονομικών συνθηκών στην άρχη της βιομηχανικής επανάστασης, «οι προλεταριακές μάζες δεν είχαν καμιά ιδέα για τον άκολουθητέο δρόμο», στηριζόμενος στις πρόσφατες έκλογικές επιτυχίες της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας, θά προσθέσει:

«Αν αυτό συνεχιστεί έτσι από σήμερα ως τα τέλη του αιώνα θά κατακτήσουμε το μεγαλύτερο τμήμα των μεσοστρωμάτων, μικροαστούς και μικροχωρικούς, και θά αναπτυχθούμε ως το σημείο να γίνουμε η αποφασιστική δύναμη στη χώρα, μπροστά στην οποία όλες οι άλλες δυνάμεις, είτε το θέλουν είτε όχι, θά όφειλουν να υποκλιθούν».¹²

Τέλος στά χαρακώματα, η επανάσταση βρίσκεται στην άκρη του δικαίωματος της καθολικής ψηφοφορίας. Όμως, ο ίδιος ο Ένγκελς, τρία χρόνια νωρίτερα, επανερχόμενος αυτοκριτικά στα συμπεράσματα του έργου του Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Άγγλία όπου προέβλεπε τη συμμετοχή των «ιδίων των καπιταλιστών» στην άπελευθέρωση της κοινωνίας, έγραφε:

«Όσο οι κατέχουσες τάξεις όχι μόνο δεν αισθάνονται καμιάν άναγκή άπελευθέρωσης αλλά αντίθετα με όλη τους τη δύναμη αντιτίθενται στην άπελευθέρωση των εργαζομένων, η εργατική τάξη θά άναγκαστεί να άναλάβει και να φέρει σε πέρας μόνη της την κοινωνική επανάσταση»¹³ (όπογραμμιση Ζ.Λ.)

Τό «όλο» (της εργατικής τάξης, σύμφωνα με τη γνωστή έκφραση του Μάρξ) έπαψε, τάχα, να είναι «έπικηδειο άσμα»;

Άς σταθούμε για λίγο στο ζήτημα του δικαιώματος της καθολικής ψηφοφορίας. Μιά όρισμένη άυστηρότητα άπέναντι στις αυταπάτες του Ένγκελς δεν είναι ύποχρεωτικά άπαραίτητη. Άς πάρουμε ύπόψη ότι μ' αυτόν, και περισσότερο για τον Μάρξ, η καθολική ψηφοφορία ήταν μία έξαιρετική κατάκτηση, που πραγματοποιούνταν μπροστά στα μάτια τους, φορέας των πιο γόνιμων ελπίδων στην Άγγλία, την Γαλλία, την Γερμανία. Έμεις, ενώ εκείνος ο 19ος αιώνας έχει

τελειώσει και σε λίγο τελειώνει κι ο 20ός, γνωρίζουμε τί πρέπει να συγκρατήσουμε άπ' αυτή την ιστορία: η πρόσφατη και σημαντική επέκταση του έκλογικού δικαιώματος καταρχήν στις γυναίκες, στη συνέχεια στους νέους άνω των δεκαοχτώ και άυριο στους μετανάστες (;) έπιβεβαίωσε στις δυτικές δημοκρατίες όλοκληρωτικά την κυριαρχία του άστισμού, και την έξισου καταπληκτική ικανότητά του ιδεολογικής άφομοίωσης, έσωμάτωσης και έλέγχου. Τό «μέσον εξαπάτησης» δεν μετατράπηκε σε «μέσον χειραφέτησης» σύμφωνα με την ένγκελσιανή πρόβλεψη. Θά επανέλθουμε διότι, άκριβώς τό ζήτημα άπτεται της ιδεολογίας. Άλλά άς ξεφορτωθούμε στο μεταξύ την όλοφάνερη παλινωδία στην οποία έδωσε λαβή αυτή η «κατάκτηση» στους κόλπους του εργατικού κινήματος με τη μορφή της έναλλακτικής διεξόδου, που τάχα του προσφέρεται μεταξύ «βίαιου δρόμου» και «έιρηνικού δρόμου». Σά να 'ταν αυτό τό ζήτημα! Άές και θά ήταν δυνατόν οι κυριαρχούμενοι να προκρίνουν αντί του «έιρηνικού δρόμου» τό δρόμο της άνοιχτης βίας της οποίας θά ήταν τα πρώτα θύματα, όπως άλλωστε είναι τα θύματα της θεσμοποιημένης βίας. Άές κι έχουν τη δυνατότητα της έπιλογής. Ένα παρόμοιο δίδαγμα, όπως κι αν έμφανίζεται, παραγωνρίζει τις ιστορικές συνθήκες. Η άναίρεσή του, καθαρά ήθική, έπικυρώνει τα άποτελέσματα της δομής. Διότι τό πρόβλημα είναι τελείως διαφορετικό: τό πρόβλημα είναι ένας άγώνας μέσα-έξω, όπου τό παιγνίδι δεν είναι προαποφασισμένο. Ο Ένγκελς δεν τό άγνοούσε καθώς ύπογράμμισε με άυστηρότητα στο Σοσιαλισμό των νομικών:

«Η εργατική τάξη με τό μετασχηματισμό του φεουδαλικού τρόπου παραγωγής σε καπιταλιστικό άποξενώθηκε από κάθε ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής. Καθώς δέ με τους μηχανισμούς καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής άναπαράγεται διαρκώς σ' αυτήν την κληρονομική κατάσταση της μη κατοχής (Eigentumslosigkeit), δεν μπορεί να έκφράσει ίκανοποιητικά τη θέση της μέσα από τις άπατηλές, νομικές προκείμενες του άστισμού.

9. E. Balibar, στο *Dictionnaire Critique du Marxisme*, ό.π., λήμμα «appareil», σ. 56.

10. E. Edelman, έκδ. Cl. Bourgeois, Paris 1978.

11. Κομμουνιστικό Μανιφέστο, E.S. 62, και MEW, 3, 33.

12. Φ. Ένγκελς, «Πρόλογος του 1895 στους Ταξικούς άγώνες στη Γαλλία», MEW, 22, 524.

13. Ένγκελς, «Πρόλογος» του 1892 στην Κατάσταση της εργατικής τάξης στην Άγγλία, MEW 22, 321, και E.S. σ. 391.

Δέν μπορεί νά αναγνωρίσει πλήρως ή ίδια αὐτή τήν κατάσταση παρά μόνο ἂν κοιτάξει τά πράγματα χωρίς τά γυαλιά τοῦ νομικοῦ, ἂν τά δεῖ μέσα στήν πραγματικότητα τους¹⁴».

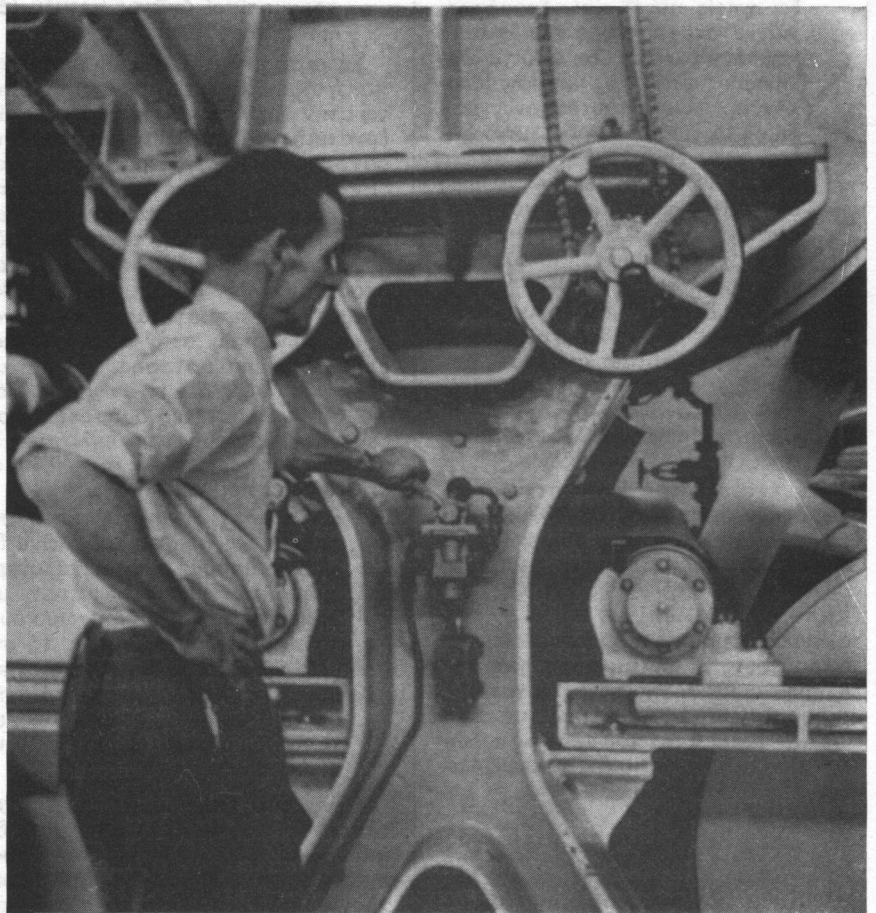
Ὁ Π. Σιότλερ¹⁵ στήν ἐμπεριστατωμένη μελέτη πού ἀφιέρωσε σ' αὐτό τό κείμενο τοῦ Ἑνγκελς ἐξάγει τά ἀνάλογα συμπεράσματα: ὁ Ἑνγκελς προβαίνει «σέ ριζική ἐκκαθάριση λογαριασμών μέ τή νομική ἰδεολογία, κυρίαρχη στό πλαίσιο τοῦ ἴδιου τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος»: ὑποστηρίζει ὅτι «μαρξισμός καί νομική ἰδεολογία εἶναι ἀσυμβίβαστα». Τέλος τῶν αὐταπατῶν.

Νά προσθέσουμε ὅτι ἀκόμη καί ή «καταστρατήγηση τοῦ νόμου», ἀκόμη κι ὅταν οἱ κυρίαρχοι ἀγωνίζονται γιά τό σεβασμό δικαιωμάτων πού προδίδουν οἱ κυρίαρχοι, πραγματοποιεῖται στό χώρο τοῦ δικαίου καί ἐπιβεβαιώνει τήν ἡγεμονία του; Ὅτι τό ἴδιο συμβαίνει μέ τήν κατάκτηση «νέων δικαιωμάτων»; Ὅτι ή διεκδίκηση τῆς ἰσότητος δέν πέτυχε ἀκόμη τό τέλος τῶν τάξεων; Ὅτι κανεῖς δέν πέτυχε νά δεῖ πίσω ἀπό τό ἐργατικό δίκαιο τήν ἰδιοποίηση τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς; Μήπως ὅλα αὐτά σημαίνουν ὑποτίμηση τῆς διαλεκτικῆς τῶν ἀγῶνων, τῆς καθημερινῆς τους ἀναγκαιότητος καί τῶν ἐπιτευγμάτων τους; Καθόλου. Ὅριακά, σημαίνουν, ἀντίθετα, τονισμό τῆς σημασίας τους, ἀπαλλαγή ἀπό τήν αὐταπάτη τῆς ἐσωτερικῆς κατάρρευσης τοῦ συστήματος (ρεφορμισμός) ἀλλά καί ἀπό τήν ἄρνηση νά δουλεύει κανεῖς πάνω στίς ἀντιφάσεις τοῦ συστήματος (ἀριστερισμός).

«Τό ἐργατικό δίκαιο», γράφει ὑπέροχα ὁ Λυόν-Καέν, «ἔχει μιά διαλεκτική δομή: σέ μιά δεδομένη στιγμή ἐκφράζει ταυτόχρονα τό καθεστῶς τῆς ἐκμετάλλευσης καί τοὺς περιορισμούς της πού ὁ ἐργατικός ἀγῶνας τοῦ ἐπιβάλλει. Τό ἐργατικό δίκαιο εἶναι λοιπόν τό δίκαιο πού δεσπόζει στά νόμιμα ἐργαλεῖα τῆς ἐργατικῆς ταξικῆς πάλης καί τίς κατακτήσεις πού ὑπῆρξαν χάρις σ' αὐτά τά ἐργαλεῖα».¹⁶ Ἀποτελεῖ ἐπομένως «μιά σειρά κατακτήσεων τῆς ἐργατικῆς τάξης εἰς βάρος τῆς ἐργοδοσίας καί τοῦ κράτους, συνέπεια τῆς πολιτικῆς καί τῆς οικονομικῆς τῆς πάλης, κατακτήσεις συχνά ἀκυρωμένες καί ἐπανακατακτημένες πού συμβάλλουν στή βελτίωση τῆς θέσης της χωρίς ποτέ νά πετυχαίνουν νά ἀλλάζουν ριζικά τήν ἐργατική συνθήκη».¹⁶

(...) Πρέπει, λοιπόν νά συμπεράνει κανεῖς ὅτι:

«ή σφαῖρα τῆς κυκλοφορίας τῶν ἐμπορευμάτων, ὅπου πραγματώνεται ή ἀγορά καί ή πώληση τῆς

ἐργατικῆς δύναμης εἶναι ή πραγματική Ἑδέμ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καί τοῦ Πολίτη, ὅτι αὐτό πού πραγματικά βασιλεύει μόνο του εἶναι ή Ἐλευθερία, ή Ἰσότητα, ή Ἰδιοκτησία καί ὁ Μπένθαμ»;¹⁷

Σ' ἓνα πολιτικό του ἄρθρο στήν *Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου* ὁ Μάρξ ἔγραφε: «Ἡ ἀστική ἰδιοκτησία εἶναι τό ἴδιο ἀγία καί ἄτρωτη ὅσο ή φεουδαλική ἰδιοκτησία εἶναι ἀμφισβητήσιμη καί τρωτή». Ἐπισήμαινε ἐδῶ ἓνα τεράστιο ἐμπόδιο, ὑποτιμώμενο συχνά, πού ἀπαγορεύει ὥστόσο κάθε ἀναλογία ἀνάμεσα στή μετάβαση ἀπό τόν φεουδαλικό τρόπο παραγωγῆς στόν κομμουνιστικό τρόπο παραγωγῆς, ή διαφορετικά ὅτι τό προλεταριάτο καί οἱ κυρίαρχοι γενικῶς δέν μποροῦν νά ἐπαναλάβουν εἰς βάρος τοῦ ἀστισμοῦ τό χτύπημα πού αὐτός κατάφερε κατά τῆς φεουδαρχίας, νά ἐπιβάλλει τήν οἰκονομική του κυριαρχία ἐνὸς διαρκεί ή πολιτική ἡγεμονία τοῦ ἀντιπάλου του. Οἱ κυρίαρχοι πρέπει νά καταφέρουν στόν ἀντίπαλό τους ἓνα διπλό χτύπημα, οἰκονομικό καί πολιτικό, καί μάλιστα τριπλό: ἰδεολογικό. Γνωρίζουμε ἄλλωστε ὅτι τό ἀστικό

κράτος δέν ἀποτελεῖται ἀπό ξέχωρα ἐξαρτήματα κι ὅτι δέν καταστρέφεται ἀπό τά μέσα. Σέ τί χρησιμεύει, λοιπόν, ή ὑπονόμευση; Ἐδῶ βέβαια δέν τίθεται σέ ἀμφισβήτηση ή ὑπαρξη τῆς ἐργατικῆς τάξης οὔτε ὁ πραγματικός της ἀγῶνας ἐναντία στά φαινόμενα, ἐναντία καί μέσα στό κράτος, ἐναντία καί μέσα στή νομικοαστική ἰδεολογία οὔτε ὁ ἀγῶνας της γιά τήν πιό πλατιά δημοκρατία. Διαμφισβητεῖται ή ἀποτελεσματικότητά της καί ἰκανότητά της νά φέρει σέ πέρας τόν τελικό σκοπό, πράγμα πού δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὑπαρξη της. Ἀπό πού θά προέλθει λοιπόν αὐτή ή ἰκανότητα καί ή ἀποτελεσματικότητά ἂν ὄχι ἀπό τήν ἐπιστη-

14. Ἑνγκελς, *Γιά τή θρησκεία*, ES. 266 καί MEW 21, 494.

15. P. Sctiöttler, «Fred. Engels et Karl Kautsky, critiques du "Socialisme des juristes", *Procés* 1982, ἀρ. 91, 145-177, καί στό *Demokratie und Recht*, 1980, φ. 1.

16. G. Lyon-Kaen, *Manuel du droit du travail et de la Sécurité Sociale*, LGDJ, 1955 Παρίσι, σ. 18.

17. *Κεφάλαιο*, 1, 1, 178.

μονική γνώση τῶν ὑλικῶν της συνθηκῶν; Σ' αὐτὴν ἐκ τῶν πραγμάτων ξαναγυρίζουμε.

Ἡ κριτική μέσα στὴν ἀναταραχή

(...) Ἐπιστήμη καὶ προλεταριάτο

Ὅτι ὑπάρχει μιά σύνδεση μεταξύ ἐπιστήμης καὶ προλεταριάτου εἶναι ἀναντίρητο. Αὐτὸ ἄλλωστε ἐκφράζει τὴν ἴδια τὴν οὐσία τοῦ μαρξισμού, τὴν πιὸ βαθιὰ πρόθεση τοῦ ἔργου τοῦ Μάρξ. Γνωρίζουμε τὸ ἀντικείμενο μιᾶς τέτοιας ἐπιστήμης:

«Ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι γιὰ μᾶς οὔτε μιά κατάσταση πού πρέπει νά δημιουργηθεῖ οὔτε ἕνα ἰδιαιδικό στό ὁποῖο ὀφείλει νά προσαρμοστεῖ ἡ πραγματικότητα. Ὀνομάζουμε κομμουνισμό τὴν πραγματική κίνηση (Wirkliche) πού καταστρέφει τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων».¹⁸

Ὁ κομμουνισμός εἶναι ἡ δράση τοῦ προλεταριάτου ἡ ἐγγεγραμμένη στὴν οἰκουμενική ἱστορία:

εἶναι «ἡ οἰκουμενική, ἡ ἱστορική ὑπαρξη τῶν ἀτόμων, ἡ ἀλλιῶς ἡ

ἄμεσα συνδεδεμένη μέ τὴν οἰκουμενική ἱστορία ὑπαρξη τῶν ἀτόμων. (...) Οἱ σοσιαλιστές καὶ οἱ κομμουνιστές εἶναι οἱ θεωρητικοὶ τῆς προλεταριακῆς τάξης (...). Ὅσο ἀναζητοῦν τὴν ἐπιστήμη, ὅσο δέν κάνουν παρά συστήματα, ὅσο βρίσκονται στὴν ἀρχὴ τῆς πάλης, δέν βλέπουν μέσα στὴν ἀθλιότητα παρά τὴν ἀθλιότητα, χωρίς νά διακρίνουν τὴν ἐπαναστατική πλευρά, τὴν ἀνατρεπτική, πού θά ἀνατρέψει τὴν παλαιὰ κοινωνία. Ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή ἡ ἐπιστήμη πού παράγεται ἀπὸ τὴν ἱστορική κίνηση καὶ συνδέεται μαζί της μέ πλήρη ἐπίγνωση, παύει νά εἶναι δογματική· γίνεται ἐπαναστατική».¹⁹

Ὁ κομμουνισμός δέν εἶναι ἀφομοίωσιμος σέ καμιά φιλοσοφία, σέ καμιά οὐτοπία καὶ ἀκόμη λιγότερο, σέ καμιά θρησκεία. Εἶναι ἡ ὑλικότητα τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων παραγωγῆς.

«Οἱ θεωρητικές προτάσεις τῶν κομμουνιστῶν μέ κανέναν τρόπο δέν ἐδράζονται σέ ἰδέες, σέ ἀρχές, πού ἐφεῦρε ὁ τάδε ἢ ὁ δεῖνα μεταρρυθμιστής. Δέν εἶναι παρά

ἡ γενική ἐκφραση τῶν πραγματικῶν σχέσεων (Tatsächlicher Verhältnisse), μιᾶς ὑπαρκτῆς ταξικῆς πάλης, ἐνός ἱστορικοῦ κινήματος πού ἐκτυλίσσεται μπροστά στα μάτια μας».²⁰

Ὁ ἱστορικός ὕλισμός, ἄς τὸν ποῦμε μέ τ' ὄνομά του, δέν παρακολουθεῖ καμιά ἄλλη σκοπιμότητα ἐξόν νά δώσει τὸ λόγο σ' αὐτὴν τὴν πραγματικότητα, καὶ νά ἐκφράσει ἐπομένως τὴν ταξική σκοπιὰ τοῦ προλεταριάτου του. Ὁ Μάρξ τὸ ὑπογραμμίζει στὴν ἀρχὴ τοῦ Κεφαλαίου:

«Στὸ βαθμὸ πού μιά τέτοια κριτική, μέ γενικό τρόπο, ἀντιπροσωπεύει μιά τάξη, δέν μπορεῖ παρά νά ἀντιπροσωπεύει ἐκείνη τὴν τάξη τῆς ὁποίας ἡ ἱστορική ἀποστολή εἶναι ἡ ἐπαναστατικοποίηση τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς καὶ ἡ τελικὴ κατάργηση τῶν τάξεων, δηλαδή ἀντιπροσωπεύει τὸ προλεταριάτο».²¹

Μὴν ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι ὁ Μάρξ εἶχε ἀφιερῶσει τὸ βασικό του ἔργο σέ ἕνα ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους φίλους του προλετάρους, τὸν δάσκαλο Βίλχελμ Βόλφ, γιὸ φτωχῶν ἀγροτῶν. Ὅσο δέ γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἐν λόγω ἐπιστήμης εἶναι ἐπίσης πρόδηλη. Ἐπιφορτίζεται νά ἀναδείξει τὴν πραγματική κίνηση πού ὑπάρχει κάτω ἀπὸ τὴ φαινομενική, τίς συνθήκες τῆς παραγωγῆς πίσω ἀπὸ τίς σχέσεις τῆς αγοράς, τίς τάξεις πίσω ἀπὸ τὴν ἀτομική ἐξατομίκευση, ἡ διαφορετικὰ τὴν ἀλήθεια τῆς δομῆς πίσω ἀπὸ τίς μορφές τῆς ἐνσωμάτωσής της. Καταγγέλλει τὸ λόγο τῆς ἀπόκρυψης, τίς νομικές αὐταπάτες, πού καλύπτουν «τίς οικονομικές πρακτικές τῆς κυρίαρχης τάξης».

«Οἱ ἐπαγγελματίες τῆς πολιτικῆς, γράφει ὁ Ἐνγκελς, οἱ θεωρητικοὶ τοῦ δημόσιου δικαίου καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ἀποκρύπτουν τὴ σχέση μέ τὰ οικονομικά δεδομένα. Καθὼς σέ κάθε ἰδιαιτέρη περίπτωση τὰ οικονομικά δεδομένα ἐξαναγκάζονται νά πάρουν τὴ μορφή νομικῶν ἐλατηρίων ὥστε νά κατακρωθοῦν μέ τὴ μορφή νόμων καὶ καθὼς πρέπει ἐπίσης νά ληφθεῖ ὑπόψη ὁλόκληρο τὸ ἰσχύον δικαυκὸ σύστημα, ἡ

18. Μάρξ, Γερμανική Ἰδεολογία, MEW, 3, 35.

19. Μάρξ, Ἀθλιότητα τῆς φιλοσοφίας, MEW, 4, 13.

20. Μανιφέστο, II.

21. Κεφάλαιο, «Πρόλογος» στὴ 2η γερμανική ἐκδοση, MEW 23, 22.

νομική μορφή είναι τό πᾶν καί τό οικονομικό περιεχόμενο τίποτε». ²²

Τό μόνο δίκαιο κατά τόν Σπινόζα πού είναι ολοκληρωτικά αντιπαράθεσιμο στό άστικό δίκαιο, τό μόνο πού είναι μή αναγώγιμο καί πού γιά τούς κυριαρχούμενους είναι εξίσου αναπαλλοτρίωτο μέ τήν κυριαρχία τού πλήθους, είναι τό δικαίωμα στήν επανάσταση.

«Τό δικαίωμα στήν επανάσταση, σέ τελευταία ανάλυση, είναι τό μόνο πραγματικό "ιστορικό δικαίωμα", τό μόνο πάνω στό όποιο εδράζονται, χωρίς εξαίρεση, όλα τά σύγχρονα κράτη;». ²³

*Ας σημειώσουμε ότι αυτό τό στερνό χωρίο τού "Ενγκελς είναι άπεγίασμο. "Η προσέγγιση εκ νέου μέ τόν Σπινόζα δέν έρχεται στήν τύχη. Αυτή είναι ή θέση πού ανέπτυξε ό Α. Νέγκρι. ²⁴ Καί ό Α. Ματερνόν στό σημείο πού μᾶς άπασχολεί δίνει τήν πιό έγκυρη παρουσίαση:

«Τό δίκαιο είναι ισχύς, τίποτε άλλο. Τό δικαίωμα πού έχουν οι κάτοχοι τής πολιτικής εξουσίας είναι λοιπόν ή ισχύς των πολλών καί τίποτε άλλο: είναι ή συλλογική δύναμη πού οι πολλοί εκχωρούν στους ήγεμόνες αλλά πού σέ κάθε στιγμή θά μπορούσε νά πάρουν νά τούς τήν εκχωρούν. "Αν ό λαός επαναστατεί έχει δικίο εξ όρισμού καί κατά συνέπεια τό δικαίωμα τού ήγεμόνα εξαφανίζεται εξ όρισμού ipso facto. "Η πολιτική εξουσία, συμπεριλαμβανομένης καί τής νομικής σημασίας τού όρου «εξουσία», είναι ή δήμευση εκ μέρους των ήγεμόνων τής συλλογικής δύναμης των υπηκόων τους: δήμευση φαντασιακή πού παράγει πραγματικά αποτελέσματα στό μέτρο πού οι υπήκοοι οι ίδιοι πιστεύουν στήν πραγματικότητα τής. Τό πρόβλημα συνεπώς δέν είναι νά ανακαλυφθεί ή καλύτερη μορφή κυβέρνησης: αλλά αντίθετα νά αποκαλυφθούν οι καλύτερες μορφές άπελευθέρωσης σέ κάθε τύπο πολιτικής κοινωνίας, δηλαδή οι δομές πού θά επιτρέψουν στους πολλούς νά επανακτήσουν τήν δύναμή τους αναπτύσσοντάς τη στόν μέγιστο δυνατό βαθμό — καί οι όποιοι χάρη σ' αυτήν καί μόνο τήν άπελευθέρωση θά γνωρίσουν μιάν άριστη άυτορρύθμιση». ²⁴

Η κομμουνιστική ιδεολογία

Από τά προηγούμενα άπορρέουν πολλές συνέπειες. Θά περιοριστώ νά αναφέρω μόνο τήν πρώτη: Σχετίζεται μέ

τό καθεστώς τής *Wissenschaft* (Επιστήμης) τού Μάρξ πού δέν έχει νά κάνει άπολύτως τίποτε μέ τήν Πολιτική Οικονομία καί άντιθέτως έχει νά κάνει μέ τήν *κριτική* τής, ικανή έπομένως νά δικαιώσει τήν ίδια τήν συγκρότησή της — τήν «πραγματική» ιστορία. ²⁵ Κατά συνέπεια, καί αυτό ίσως είναι λιγότερο άυτονόητο, ή άστική πολιτική οικονομία, ή κλασική, πού ό Μάρξ χαρακτηρίζει ως «έπιστημονική», δέν άπορρέει από τό ίδιο καθεστώς. Δέν διαθέτει τόν ίδιο βαθμό έπιστημονικότητας. Είναι άπατηλή ή άναλογία άνάμεσα στους «οικονομολόγους», ως «έπιστημονικών εκπροσώπων τής άστικής τάξης», καί τούς κομμουνιστές ως «θεωρητικών τής προλεταριακής τάξης» (Μάρξ, *Αθλιότητα τής Φιλοσοφίας*). "Η έπιστήμη των «οικονομολόγων», όπως τό άπεδείκνυε ή «Εισαγωγή τού '57» στά *Grundrisse*, όχι μόνο έχει άδικο νά πιστεύει ότι οι έννοιολογήσεις τής είναι έγκυρες γιά όλους τούς τρόπους παραγωγής, νά άυτοανακηρύσσεται δηλαδή οικουμενική καί άχρονη, αλλά επιπλέον άδυνατεί πλήρως νά γνωρίσει τό ίδιο τής τό άντικείμενό δηλαδή τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Κι αυτό διότι γι' αυτήν ή πάλι των τάξεων δέν εκτείνεται μέχρι τόν κομμουνισμό ως πραγματικής τάξης, ένυπαρκτής στις σύγχρονες σχέσεις παραγωγής. Ακόμη καί αν τούς άποδώσουμε ότι έχουν συνείδηση αυτού τού γεγονότος, οι έπιστημονικοί εκπρόσωποι τού άστισμού δέν βλέπουν στόν κομμουνισμό παρά μία φιλοσοφία, μία ούτοπία ή μία ...ιδεολογία.

Μία δεύτερη συνέπεια, ιδιαίτερος σημαντική, άνακύπτει σ' αυτό τό έπίπεδο: καί βέβαια ύπάρχει μία κομμουνιστική ιδεολογία ή διαφορετικά «κοσμοαντίληψη». Ας συγκρατήσουμε τίς συνιστώσες τής, άλληλένδεται μεταξύ τους: τήν *έπιστήμη* καί τό *προλεταριάτο*. "Η μεταξύ τους σχέση δέν είναι σχέση *έξωτερικότητας* τής πρώτης ως πρός τή δεύτερη όπως τό ύπέθετε, ως καλός διανοούμενος, ό νεαρός Μάρξ τό 1843 (ή ό Κάουτσκι τόν όποιο προφανώς άκολουθήσε ό Λένιν) καί θεωρητικοποιούσε μέ τή συγχώνευση εργατικού κινήματος καί σοσιαλισμού αλλά σέ μία σύνθετη σχέση διαλεκτικής συμπληρωματικότητας καί μέ βάση τά άκόλουθα έπιχειρήματα.

Α. "Αν ό κομμουνισμός είναι έγγεγραμμένος στήν υλικότητα τής ιστορικής διαδικασίας, ή πραγματικότητα του, δηλαδή οι κυριαρχούμενοι καί κυρίως τό προλεταριάτο («πού παράγει τό κεφάλαιο καί τό κάνει νά καρποφορεί») ²⁶ είναι οι κύριοι παράγοντές του. Καί τό είναι, πάνω άπ' όλα μέ τήν πρακτική τους σ' αυτό τό άνακάτωμα πού όνομάζεται πάλι των τάξεων. Αυτό πού όνομάζεται «ταξικό ένστικτο»

ή «εργατική άυθορμητικότητα» είναι μάρτυρες, τόσο παλαιοί όσο καί τό ίδιο τό εργατικό κίνημα, οργανωμένο ή όχι, όρατό σέ κάθε περίπτωση, τουλάχιστον από τό 1830 καί μετά. "Υφιστάμενοι τήν εκμετάλλευση ένάντια στους εκμεταλλευτές τους, ή προλεταριακή κουλτούρα λείει αυτά πού θέλει νά πει. "Ο Μάρξ πού έδωσε τόση προσοχή στή Συνέλευση τής Γαλλικής Επανάστασης, στήν έξέγερση των ύφαντουργών τής Σιλεσίας, στή επανάστασεις τού '48 καί στήν Κομμούνα τού Παρισιού, δέν άγνοούσε τά συνθήματα «ή βασιλεία μας θά 'ρθει όταν ή δική σας τελειώσει» ²⁷..., «παραγωγοί, άς σώσουμε μόνοι μας τόν έαυτό μας». Οι έπιπτώσεις αυτής τής πρακτικής στήν ίδια του τή σκέψη έπαιξαν άποφασιστικό ρόλο.

Β. "Η συμβολή τού Μάρξ τού ίδιου σχετικοποιείται σ' αυτή τήν άναμέτρηση. Μπαίνει δίπλα σέ άλλες, μέ τήν ίδια μεριά των μεγάλων ούτοπιστών Σαιν Σιμόν, Φουριέ, "Οουεν πού ό Μάρξ άκατάπανστα έξυμνούσε: ή κατά τή μεριά τού Ντιέζκεν αυτόν τόν φιλόσοφο-βαρελά: ή κατά τή μεριά τού Χόντσκιν πού, όπως τό ύπενθυμίζει ό "Οζίε ύπήρξε «ένas από τούς πρώτους προλετάρους κριτικούς τής πολιτικής οικονομίας» ²⁸, καί τόσους άλλους μέ ή χωρίς άναγνώριση χρέους εκ μέρους τού Μάρξ. Αυτή ή σχετικοποίηση τής συμβολής τού Μάρξ τού δίνει περισσότερη άξία διότι σ' αυτόν όφείλεται άποκλειστικά, όπως λείει ό "Ενγκελς, τό πέρας από τήν ούτοπία στή έπιστήμη, καί, μέ τό *Κεφάλαιο*, ή άνάδειξη των όρων μιās πραγματικής άπελευθέρωσης τής εργασίας. "Ο ίδιος ό "Ενγκελς στόν *Σοσιαλισμό των νομικών* θά προσθέσει:

«Ο Μάρξ βοήθησε τήν εργατική τάξη μέ τήν υλιστική αντίληψη τής ιστορίας, μέ τήν άπόδειξη πού προσκόμισε ότι όλες οι παραστάσεις των ανθρώπων, νομικές, πολιτικές, φιλοσοφικές, θρη-

22. "Ενγκελς, *Λουδοβίκος Φόνερχπαχ*, MEW 21, 30.

23. «Πρόλογος» τού "Ενγκελς στους *Ταξικούς άγώνες στή Γαλλία*, Μάης 1925, MEW 22, 524.

24. Α. Negri, *L' anomalie sauvage*, PUF, 1982, «Πρόλογος» Α. Matheron.

25. Bl. E. Balibar, "Le statut anarxiste de la philosophie" στο *Dictionnaire Critique du Marxisme*, δ.π.

26. *Κεφάλαιο*, ES, 1, 3, 55, σημ. 1.

27. *Notre règne arrivera quand votre règne finira*, άπόσπασμα από εργατικό τραγούδι των Kanuts, μεταξερατών τής Λυών πού έξεγέρθηκαν τό 1830 καί 1831.

28. J.P. Osier, *Thomas Hodgskin*, Paris, Maspero 1976.

σκευτικές κ.λπ., ἀπορρέουν, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀπὸ τίς συν-
θῆκες τῆς οἰκονομικῆς τους ζω-
ῆς, ἀπὸ τὸν τρόπο παραγωγῆς
καὶ ἀνταλλαγῆς τῶν προϊόντων.
Ἔτσι δόθηκε στὸ προλεταριάτο
ἐκείνη ἡ κοσμοαντίληψη πού ἀν-
τιστοιχοῦσε στὶς λειτουργίες τῆς
ὑπαρξῆς του καὶ τοῦ ἀγῶνα του:
στήν ἔλλειψη ἰδιοκτησίας τῶν ἐρ-
γαζομένων ἀντιστοιχοῦσε ἡ ἔλλει-
ψη αὐταπατῶν στὸ κεφάλι τους.
Κι αὐτὴ ἡ προλεταριακὴ κοσμο-
αντίληψη κάνει τώρα τὸ γύρο τοῦ
κόσμου. (MEW, 21, 494).

Γ. Ἡ *βοήθεια* τοῦ Μάρξ φωτίζει μὲ νέο
φῶς τὴ σχέση ἐπιστήμη-προλεταριά-
το. Μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ἀπὸ τὴ μία με-
ριά, σὲ πρακτικὲς ἀμφοσβητήσεις τῆς
καθεστηκυίας τάξεως καταδικασμέ-
νες στὴ διασπορά, στὴν ἐνσωμάτωση,
ἢ στὴν ἀποτυχία, προσφέρει τὰ θεμέ-
λια πού τοὺς ἐξασφαλίζουν ἀντικειμε-
νικότητα, ἐνότητα, ἄμυνα καὶ προο-
πτικὴ νίκης· ἀλλὰ πού, ἀπὸ τὴν ἄλλη
μεριά, ἡ συμβολὴ τοῦ Μάρξ δὲν θά
μποροῦσε ποτέ νά γίνει τὸ ὑποκατά-
στατο αὐτῶν τῶν πρακτικῶν, ἢ, ἀκό-
μα, νά τίς δημεύσει γιὰ λογαριασμό
της. Θὰ χρειαζόταν μεγάλες δόσεις
σχολαστικότητας ἢ ἀπλοϊκότητας γιὰ
νά περιστάλει αὐτὴ ἡ ἀμοιβαία ἀνταλ-
λαγὴ τὸ ἀποπρωχεντικό ζεύγμα τῆς
θεωρίας καὶ τῆς πρακτικῆς ὅπου ἡ
δεύτερη δὲν παρέχει στὴ πρώτη, δηλα-
δὴ στὴν ἐπιστήμη, παρά προσχέδια,
τραυλίσματα ἢ... ἐφαρμογές. Χωρὶς
τὴν ἐργατικὴ δημιουργικότητα ὁ ἱστο-
ρικός ὕλισμός δὲν θά 'ταν τίποτε· χω-
ρὶς τίς μάζες οἱ ἰδέες δὲν θά γίνονταν
ποτέ ὕλικές δυνάμεις. Γι' αὐτὸ οἱ
μάζες κάνουν τὴν ἱστορία. Ὅσα ὁ
Ἐνγκελς ἀπῆλθε στὸν Μπόργκιους σχε-
τικὰ μὲ τὴ σχέση ἐπιστήμης-τεχνικῆς,
ἐδῶ ἀποκτοῦν πλήρη σημασία (ἐπιστο-
λή, 25 Ἰαν. 1894). Μὲ τὴ μόνη διαφορὰ
ὅτι ἡ ἐπιστήμη πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ
δὲν διδάσκεται στὸ σχολεῖο, ἀλλὰ στὴ
διάρκεια τῶν ταξικῶν ἀγῶνων, καὶ ὅτι
εἶναι μέσα στὴν ἀναταραχὴ.

Ἡ ἔκφραση *κομμουνιστικὴ ἰδεολο-
γία* στὰ ἐξῆς θά ἀντιστοιχεῖ καλύτερα
στὴ σχέση ἐπιστήμη-προλεταριάτο.
Εἶναι προτιμότερη ἀπὸ τὴν ἔκφραση
προλεταριακὴ ἰδεολογία, πού χωρὶς
νά εἶναι ἀναντίστοιχη πρὸς τὸ ἀντικεί-
μενό της, παρουσιάζει ὥστόσο τὸ δι-
πλό πλεονέκτημα νά ὑπαινίσσεται ἀφ'
ἐνός μιὰ περιστολὴ στὴν ἴδια τὴν τάξη
καὶ ἀφ' ἑτέρου νά ἐλαχιστοποιεῖ τὴ
«βοήθεια» πού ἡ τάξη δέχεται. Ὅτι ὁ
μαρξισμός γίνεται καὶ ὁ ἴδιος μ' αὐτὸ
τὸν τρόπο ἰδεολογία δὲν ἀποτελεῖ ἀντί-
φαση. Ἀντίθετα, στὴ διάρκειά τῶν ἰδεο-
λογικῶν ἀγῶνων ἐξασφαλίζει στοὺς
κυριαρχούμενους τὸ πλεονέκτημα μιᾶς
θεμελιωμένης αὐτεπὶγνώσης.

Τὸ ζήτημα τοῦ κόμματος

Καταλήγουμε σὲ ἓνα νέο ζήτημα, σχε-
τικό μὲ ἄσκηση τῆς ἐπιστήμης ἢ δια-
φορετικὰ μὲ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς κομ-
μουνιστικῆς ἰδεολογίας. Μιά ἐτοιμο-
παράδοτη ἀπάντηση ἐρχεται αὐθόρ-
μητα: ἐκείνη πού θεωρεῖ τὸ κόμμα, ὡς
τὴν ἀνώτερη μορφή τῆς συνείδησης,
τὸν ἐγγυητὴ τῶν συμφερόντων ἢ τῆς
«ἀποστολῆς» τῆς τάξης. Ἀλλὰ τὰ
πράγματα δὲν εἶναι τόσο ἀπλά. Ἀκό-
μη καὶ γιὰ τὸν ἴδιον τὸν Μάρξ — κυ-
ρίως γι' αὐτόν.

Α. Ποιά εἶναι τὰ καθήκοντα τῶν κομ-
μουνιστῶν; Ἔτσι ἀνοίγει, ὡς γνω-
στόν, τὸ δεύτερο μέρος τοῦ *Μανιφέ-
στου*, πού τιτλοφορεῖται «προλετάριοι
καὶ κομμουνιστές». Ἐκεῖ, μὲ τὸν πιό
ἄμεσο τρόπο, μαθαίνουμε: ὅτι οἱ κομ-
μουνιστές διαφέρουν ἀπὸ τοὺς προλε-
τάριους· ὅτι οἱ κομμουνιστές δὲν
σχηματίζουν ἓνα ξεχωριστὸ κόμμα·
ὅτι δὲν ἀντιτίθενται στὰ «ἄλλα ἐργατι-
κὰ κόμματα»· ὅτι δὲν ἐπιδιώκουν νά
πλάσουν τὸ ἐργατικὸ κίνημα μὲ βάση
«ἰδιαίτερες ἀρχές», σὲ διάσταση μὲ τὰ
«συμφέροντα ὁλόκληρου τοῦ προλε-
ταριάτου»· ὅτι προωθοῦν, ὡς μόνον
διακριτὰ σημεῖα, «τὰ ἀνεξάρτητα
συμφέροντα τῆς ἐθνικότητας ἀλλὰ
καὶ κοινὰ σὲ ὅλο τὸ προλεταριάτο»
καὶ «τὰ συμφέροντα τοῦ κινήματος
στὴν ὁλότητά του»· ὅτι «ὁ σκοπὸς
τοὺς εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸ σκοπὸ ὅλων
τῶν προλεταριακῶν κομμάτων: συγ-
κρότηση τοῦ προλεταριάτου σὲ τάξη,
ἀνατροπὴ τῆς ἀστικῆς κυριαρχίας, κα-
τάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ
τὸ προλεταριάτο». Ἡ ὑπεροχὴ στὴν
κατανόηση τῶν συνθηκῶν τῆς ἱστορι-
κῆς κίνησης παρέχει στοὺς κομμουνι-
στές τὴ μοναδικότητα τοῦ νά εἶναι τὸ
«μῆμα» [‘Teil’] τὸ πιό ἀποφασιστι-
κὸ τῶν ἐργατικῶν κομμάτων ὅλων
τῶν χωρῶν, πού συμπαρασύρει ὅλα τὰ
ἄλλα».

Ἄς κρατήσουμε τὸ πρωταρχικὸ
καθῆκον τῶν κομμουνιστῶν: τὴ συγ-
κρότηση τοῦ προλεταριάτου σὲ τάξη,
καὶ ἄς ἀφήσουμε στὴν ἄκρη τίς θεω-
ρήσεις, ἀκόμη καὶ τίς μαρξιστικές,
γιὰ τὴν τάξη καθ' ἑαυτὴν καὶ τάξη γιὰ
τὸν ἑαυτὸ της. Τὸ προλεταριάτο δὲν
εἶναι τάξη. Μπορεῖ νά γίνει ἂν κατανι-
κήσει τὴν ἐξατομικέωση τῶν ατόμων,
ἐνύπαρκτη (ἱστορικὰ) καὶ ἀπαραίτητη
(ἰδεολογικά) στὴν καπιταλιστικὴ κυ-
ριαρχία. Γι' αὐτὸ οἱ κομμουνιστές
ὀφείλουν καὶ μποροῦν νά τὸ βοηθή-
σουν, βοηθούμενοι καὶ οἱ ἴδιοι στὸ ἐρ-
γο τοὺς ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ τίς πρα-
κτικὲς τῶν προλετάρων. Ὡς ἐκ τοῦ-
του, ἡ ταξικὴ συνείδηση δὲν εἶναι τί-
ποτε ἄλλο ἀπὸ τὴ συνειδητοποίηση,
«τὴν κατανόηση», τῶν συνθηκῶν ὑ-
παρξῆς καὶ πάλης. Οὔτε ψυχολογικὸ
συμπλήρωμα οὔτε δῶρο· ὅπως θά πεῖ
ὁ Λούκατς, δὲν «εἶναι κατακυρωμέ-

νη» παρά μὲ τὸ νά εἶναι παρούσα
—ὄχι καθ' ἑαυτὴν— στὴν πράξη τῆς
πραγματικῆς κίνησης. Οἱ ἀγωνιστές
καὶ οἱ ἡγέτες τῆς Α' Διεθνούς, ὅπως
σήμερα οἱ ἀντάρτες στὴ Γουετεμάλα
καὶ τὸ Σαλβαντόρ, δὲν εἶχαν διαβάσει
τὸ πρῶτο βιβλίο τοῦ *Κεφαλαίου*.
Ὡστόσο τὸ ἐφαρμοζαν στὸν ἀνοιχτὸ
ἀνταγωνισμό τῶν ἐργατικῶν κομμά-
των καὶ τῶν θεωριῶν τους.

Ἡ κομμουνιστικὴ ἰδεολογία, λοι-
πόν, δὲν εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἐργα-
τικὴ τάξη, τὸ δικό της ἐντεῦθεν καὶ τὸ
ἐπέκεινα — ἡ ἐπιστήμη δὲν ἀνήκει σὲ
ὅλο τὸν κόσμον, ἀκόμη καὶ στὴν ἀστι-
κὴ τάξη; Ἡ τάξη πού ἔχει, ἐπιπλέον,
αὐτὸ τὸ σκοπὸ δὲν εἶναι ταυτόσημη μὲ
κανένα κόμμα διότι, ἀκριβῶς, παρά-
γει πολλά. Ὡστόσο πασχίζει συνεχῶς
νά αὐτοανυψωθεῖ σὲ κόμμα καὶ ἀκόμη
περισσότερο νά συσπειρώσει καὶ ἄλλα
κοινωνικά στρώματα καὶ άτομα στὴ
«σκοπιὰ τοῦ προλεταριάτου». Πράγ-
μα πού σημαίνει ὅτι «τὸ πνεῦμα τοῦ
κόμματος» δὲν εἶναι ταυτόσημο μὲ
ἓνα συγκεκριμένο κόμμα γιατί εἶναι
τὸ κατεχόμενη πνεῦμα τῆς τάξης. Ὁ
Μάρξ ἔγραφε στὸν Μπούχνερ: «... Ἡ
ἐμπιστοσύνη πού τρέφω γιὰ σᾶς ὡς
ἄνθρωπο τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ κόμ-
ματος...» (1η Μαΐου 1867).

Β. Εἶναι ἄσκοπο νά ὑπογραμμίσαι κα-
νεὶς πόσο μακριὰ βρίσκεται ἀπ' αὐτὴ
τὴν ἀποψη ἐκείνη πού θεωρεῖ τοὺς
κομμουνιστές ἓνα καὶ μοναδικὸ κόμ-
μα, τὸ ταυτίζει μὲ τὴν τάξη ὡς ἰδιο-
κτήτη της (τὸ κόμμα τῆς ἐργατικῆς
τάξης), ἀποδοκιμάζοντας καὶ κατα-
πολεμώντας τοὺς ἄλλους κομματι-
κοὺς σχηματισμούς, τὴν πλάθει μὲ βά-
ση τίς «ἰδιαίτερες ἀρχές του» καὶ τοῦ
ἐνσταλάζει τὴν ἐπιστήμη μὲ μονοσή-
μαντο τρόπο. Δὲν ἀπομένει μετὰ ταῦ-
τα παρά τὸ κόμμα, οἱ μηχανισμοὶ του
καὶ ὁ ἀρχηγός του νά ἀγιοποιηθοῦν,
νά ἀγιοποιηθεῖ ἡ ἐπιστήμη του σὲ ὀρι-
στικὸ τυφλοσοῦρη (διαλεκτοματε-
ριαλισμός, ἱστοριοκομματεριαλισμός)
καὶ τὸ ὅλο νά κατακυρωθεῖ ἀπὸ τὸ
κομματικὸ πνεῦμα πού συγγέεται μὲ
τὴν στρατιωτικὴ μοναρχικὴ πειθαρχία.²⁹

Αὐτὰ σημαίνουν ὅτι τὸ κόμμα εἶναι
μιὰ ἱστορικὴ κατασκευή. Δὲν θά
ἀσχοληθῶ ἐδῶ μὲ τὴν καταγωγὴ του
περιοριζόμενος νά θίξω ὅτι ἐπιβλήθη-
κε προοδευτικὰ ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ
παλαιότερη κατάσταση ὅπου συνυ-
πῆρχαν αὐθόρμητα κινήματα, πολλα-
πλότητα ὁργανώσεων καὶ θεωρητικοῦ-
δεολογικῶν ρευμάτων, ἥδη πρὶν τὴ δε-
καετία τοῦ 1840, τὴν προεπαναστατι-
κὴ, πρὶν τὴν Α' Διεθνή καὶ τὴν Κομ-

29. Βλ. Georges Labica, *Le marxisme-Leninisme, éléments pour une critique*, Paris 1983.

μούνα. 'Ο Μάρξ και ο 'Ενγκελς ήταν σύγχρονοι αυτής της εξέλιξης και έζησαν τις εντάσεις της. 'Ο 'Ενγκελς έγραφε στον Μπέμπελ:

«Οί άνθρωποι νομίζουν ότι απ' εδώ τραβάμε τα νήματα όλόκληρης αυτής της ιστορίας ενώ ξέρετε εξίσου καλά με έμένα ότι σχεδόν ποτέ δεν ανάμειχθήκαμε στις έσωτερικές υποθέσεις του κόμματος και ότι αν, κατά τύχη, τό είχαμε κάνει, ήταν πάντα για να αποκατασταθούν, στο μέτρο του δυνατού, οι άστοχίες που κατά τη γνώμη μας είχαν διαπραχθεί, και πάντα στο επίπεδο της θεωρίας» (28 Μαρτίου 1875).

Μπορούμε μάλιστα να υποθέσουμε ότι δεν ξέφυγαν από τις λανθάνουσες στή σχέση επιστήμη-προλεταριάτο αντιφάσεις και δικαίως να θέσουμε, όπως τό πράττει ο Μπαλμπάρ, τό έρώτημα:³⁰ Μήπως υπάρχουν στον Μάρξ και τον 'Ενγκελς δύο λόγοι ανταγωνιστικοί για τό ζήτημα του κόμματος;

Σήμερα, εμπρός στά μάτια μας ή κρίση της «μορφής-κόμμα», κεντρικό στοιχείο της «κρίσης του μαρξισμού», μαρτυρεί πιθανότατα για τό τέλος μιάς περιόδου για την όποια ή διάγνωση ακόμη δεν έχει γίνει ούτε βρέθηκαν τά φάρμακα. 'Επιστώ μόνο την προσοχή στη σύγκλιση φαινομένων όπως ή πολιτική άποχή, ιδίως των εργατών, μέ την ανάπτυξη, νέων και αξιοσημείωτων κινήματων που ονομάστηκαν «νέα κοινωνικά κινήματα» — φεμινίστριες, οικολόγοι, αντιρατσιστές κ.λπ. —, διότι ή έξωγενής κριτική τους μοι φαίνεται να μαρτυρεί για τον μή συν-εκτακτικό χαρακτήρα της κομμουνιστικής ιδεολογίας στο κόμμα και την τάξη.

Παρά την επαλληλία τους, αυτοί οι τρεις όροι παραμένουν διακριτοί. Τά πάντα συμβαίνουν σάν τό κόμμα της εργατικής τάξης να βρέθηκε στην παγίδα του γεννητόρα του, δηλαδή την ίδια την εργατική τάξη, και ως εκ τούτου δεν μπόρεσε να ανταποκριθεί στη λειτουργία αναπάρστασης των «συμφερόντων του κινήματος στην όλότητά του». Είναι σά να βρισκόμαστε σέ μιά έντελως διαφορετική από την προηγούμενη κατάσταση, ως πούμε σάν κι εκείνη του *Μανιφέστου*, χωρίς ωστόσο, είναι πρόδηλο, να είναι δυνατό να απαλλαγούμε από μιά διαστροφή ή να αντιτάξουμε τή νόρμα στην παρέκκλιση — αυτό τό ζεύγος των ένόχων. Μπορούμε ωστόσο να επικυρώσουμε τό κλείσιμο μιάς ιστορικής περιόδου.

Γ. Αυτό που είναι αλήθεια για την εργατική τάξη μήπως δεν είναι αλήθεια και για τό κάθε κόμμα. 'Αν ή σύμπτωση ιδεολογίας-τάξης-κόμματος θά πρέπει να εγκαταλειφθεί στην μπουτίκ των αυταπατών ή, ακριβέστερα, να παραπεμφθεί στον άπλοποιητικό βο-

λονταρισμό των πολιτικών πρακτικών, αυτό ισχύει και για την άστική τάξη και τις μεσαίες τάξεις, τους χωρικούς και τους διανοούμενους.

'Αν τό ζήτημα του κόμματος, όπως ξέρουμε, είναι άξεδιάλυτα συνδεδεμένο μέ τό ζήτημα του κράτους, μήπως δεν θά 'πρεπε να επανεξετάσουμε και τά δύο πάνω στις ίδιες βάσεις; 'Όταν πρόκειται για τό προλεταριάτο, τό να μιλάμε για «κόμμα κυβέρνησης» δεν αντιπροσωπεύει την όμολογία, κάτω από ψευτοπαλικάρισμούς, της άδυναμίας να αντιμετωπιστεί ή κυρίαρχη ιδεολογία, τό άθραυστο τελικά του άστικού κάστρου;

Τέλος, πάνω σέ ένα πεδίο πιό σίγουρο, μήπως δεν άρμόζει καλύτερα να άπαρνηθεί κανείς κάθε ψευδοεπιλογή που θά υποχρέωνε τους κυριαρχούμενους να αιωρούνται ανάμεσα σέ μιά πρακτική στά διάκενα της έξουσίας και την οικειοποίηση της επιστημονικότητας που τους έκθέτει; Μήπως δεν θέσαμε σέ δοκιμασία καθένα από τους όρους της άλτερνατίβας και δεν ανακαλύψαμε τό άδιέξοδο στο όποιο οδηγούσε, πότε στον τομέα της παραγωγής και πότε στον τομέα των τάξεων;

'Ακόμη για την κομμουνιστική ιδεολογία

'Απομένει να μιλήσουμε ακόμη για την κομμουνιστική ιδεολογία. Αδτή ήταν τό αντικείμενό μας και σέ διάφο-

ρες στιγμές αυτήν έντοπίσαμε ως άυτονομία του προλεταριάτου και μόνο παράγοντα ένσωματωμένης έκρηκτικότητας. Αδτή είναι τό ζήτημα. Διότι ως προς την καπιταλιστική και τή μικροαστική ιδεολογία τά πράγματα είναι καθαρά. 'Η πρώτη είναι σύμφυτη στη δομή (κυριαρχίας), ή δεύτερη είναι τό κατεξοχήν πεδίο σχηματισμού των ιδεολογιών. Μέ αυτές τις δύο ή κομμουνιστική ιδεολογία έχει τό έξής κοινό: άφορά όλους τους κοινωνικούς παράγοντες, μέ την έννοια ότι άτομα, ομάδες, ακόμη και τάξεις δυναμικά μπορεί να προσχωρήσουν σ' αυτήν. Γνωρίζουμε ωστόσο ότι ή εργατική τάξη είναι ό προνομιακός αντίπρόσωπος και φορέας της λόγω της θέσης της στις σχέσεις παραγωγής και συνάμα λόγω των συμφερόντων της, των άγώνων της και της ένπιδεκτικότητάς της να γνωρίσει τό σύνολο του κοινωνικού δυναμικού. 'Αλλά ή κάθε τάξη δεν μοιάζει μέ τις γειτονικές της. 'Η άστική είναι ένοποιημένη χάρη στην πρακτική της (τό κεφάλαιο) και την έξουσία της (τό κράτος), ή μικροαστική χάρη στην ιδεολογική της λειτουργία. 'Η εργατική τάξη είναι τό αντικείμενο μιάς διπλής ύποταγής: στην άστική τάξη ως δομική ύποταγή· στη μικροαστική επίσης ως δομική, αλλά αδτή ή ύποταγή είναι αντιφατική διότι, όπως παρατηρούσε ή Λούξεμπουργκ:

«ή μικροαστική τάξη ήταν τό τιμμένο πού, κατά τις ευρωπαϊκές έπαναστάσεις, ένοποίησε τις πιό έτερόκλητες τάξεις» έδρασε μέ δημιουργικό τρόπο και ύπήρξε ό φορέας εκείνης της άναγκαίας λειτουργίας μέσω της όποίας παρουςιάστηκε ως ή όλότητα του «λαού» σέ ταξικούς άγώνες πού, λόγω του ιστορικού τους περιεχόμενου, ήταν κινήματα της μπουρζουαζίας». Καί ταυτόχρονα συμπλήρωνε, «ήταν ή πολιτική, πνευματική και ιδεολογική παιδαγωγός του προλεταριάτου».³¹

'Ας σημειώσουμε ότι ή πλάνη της Λούξεμπουργκ συνίσταται στο ότι ήθελε να πιστεύει ότι αυτός ό ρόλος της μικροαστικής τάξης, όπως τό άνήγγειλε και τό *Μανιφέστο*, θά παρήκμαζε υπέρ ενός διπολικού σχήματος προλεταριάτο-άστισμός. 'Η ανάπτυξη του καπιταλισμού από εκείνη την έπο-

30. E. Balibar, "Etat, parti ideologie" σέ συλλογικό έργο μέ A. Tosel και C. Luperini, Paris 1979.

31. R. Luxemburg, Les enseignements des trois Doumas, 1908

χή ἔδειξε τὴν αὐταπάτη πού μοιράζονταν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς φίλους της καὶ ἀντιπάλους της στὴ Β' Διεθνή.

Ἡ ἐργατική τάξη γιὰ νὰ ὑπερνική-σει μιὰ τέτοια ὑποταγή ἔχει ἓνα διπλό καθήκον: Ἀφ' ἑνὸς νὰ γίνῃ τάξη, νὰ πραγματώσῃ τὴν αὐτονομία καὶ τὴν ἐνότητά της· καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ κερδί-σει μὲ τὸ μέρος της, στὴν ταξική της θέση, τὴν πλειοψηφία, ἂν ὅχι τὸ σύνολο, τῶν κυριαρχουμένων, τῆς μικροαστικής τάξης συμπεριλαμβανομένης.

Ἡ κομμουνιστική ἰδεολογία εἶναι, λοιπόν, δυναμικὰ πλειοψηφική καὶ ἱκανὴ νὰ κυριαρχήσῃ. Ποιὰ μέσα τῆς προσφέρονται γιὰ νὰ φέρῃ σὲ πέρας τὴν «ἀποστολή» της;

Τὸ πρῶτο πού ἐρχεται στό μυαλό εἶναι ἡ ὀργάνωση. Πρόκειται γιὰ τὴν πασίγνωστη θεωρία τοῦ κόμματος τῆς πρωτοπορίας πού ἐξέθεσε ὁ Λένιν στό *Τί νὰ κάνουμε*; Ἡ πολιτική φροντίδα, δηλαδή ἡ ἀνατροπὴ τοῦ ἀστικού κράτους, δέν παίρνει ἀπλῶς τὸ προβάδισμα στὸν οἰκονομικὸ ἀγώνα ἀλλὰ τοῦ δίνει καὶ νόημα. Πασχίζει νὰ τὸν βγάλῃ ἀπὸ τὰ ἐργαστάσια νὰ τὸν μετατοπίσῃ ἔξω ἀπὸ τὴν παραγωγὴ ἐνῶ αὐτὴ ἡ τελευταία, οὕτως ἢ ἄλλως, παραμένει τὸ πεδίο τῆς ὑποταγῆς καὶ τῶν ἀγώνων περικύκλωσης· νὰ τὴ μετατοπίσῃ πρὸς ἀγῶνες ἀμφισβήτησης τῶν μορφῶν κυριαρχίας πού ἐγγυῶνται τὴν αἰωνιότητα τῆς σχέσης κεφάλαιο-ἐργασία. Γι' αὐτὸ τὸ κόμμα πρέπει νὰ πραγματοποιήσῃ τὴ «συγχώνευση» θεωρίας καὶ τάξης, ἐγγράφοντας τὶς ἐμπειρίες τῶν ἀγώνων στὴν κατανόηση αὐτοῦ τοῦ στόχου. Τὸ κόμμα, λοιπόν, τοποθετεῖται ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἐπιστήμης.

Ξέρουμε πού ὀδήγησε αὐτὴ ἡ λογικὴ μὲ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ καουτσικικοῦ μοντέλου. Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς πρώτους μπολσεβίκους πού γνοιάζονταν γιὰ τὴ διαλεκτικὴ μάζες-κόμμα, θὰ ἀνοίξῃ τὸ δρόμο τῆς παντοδυναμίας τῆς κομματικῆς καθοδήγησης. Τὸ κορμαιο σημείο θὰ εἶναι ὁ σταλινικὸ δόγμα πού θὰ ἀποδώσῃ στὴν ἡγετική ὁμάδα καὶ τελικὰ στὸν Γενικὸ Γραμματέα τὴν παντογνῶσία καὶ τὴν παντοδυναμία. Ἀλλὰ ἤδη ἡ γερμανικὴ σοσιαλδημοκρατία εἶχε ἐξασφαλίσῃ τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ κόμμα τῆς πρωτοπορίας στό μαζικὸ κόμμα, θέτοντας τὴν κομματικὴ μάζα κάτω ἀπὸ τὸν ἐλεγχὸ τῶν ἡγετῶν, τόσο πολὺ πεφωτισμένων πού ἦταν σὲ θέση νὰ ἀποφασίσουν ἂν ἡ ἐπανάσταση ὀρίμασε ἢ ὄχι, ἂν πότε καὶ πῶς οἱ ἐν λόγω μάζες ἔπρεπε νὰ ἐπέμβουν ἢ ὄχι.

Ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ ἱστορικὴ νομιμοποίηση μιᾶς παρόμοιας ἀπάντησης θὰ πρέπει νὰ παραδεχθῶμε ὅτι ἦταν ἀκατάλληλη: Γιὰ πολλοὺς λόγους:

Α) Ἄν κρατήσουμε τὸ δίδαγμα τοῦ *Μανιφέστου* σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ τάξη ὀφείλει νὰ γίνῃ κόμμα, τὸ κόμμα

δέν πρέπει νὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν τάξη παρά προπαιδευτικὰ καὶ προσωρινὰ ὥστε νὰ δημιουργηθοῦν οἱ ἐγκυροὶ πρωταγωνιστές, ἢ ὅπως λέει ὁ Λένιν, οἱ διανοούμενοι νέου τύπου, προλεταριακοῦ, καὶ νὰ περιοριστοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ταξικῆς διάσπασης πού ἀναπαράγονται συνεχῶς λόγω τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν ἐργατῶν μεταξύ τους.

Β) Ἡ διατήρηση μιᾶς τέτοιας κατάστασης καὶ ἀκόμη περισσότερο ἡ θεσμοποίησή της σημαίνει καθιέρωση μιᾶς σχέσης παιδαγωγικῆς μεταξύ κόμματος καὶ τάξης καί, πέρα ἀπ' αὐτό, μὲ τὶς μάζες πρὸ ὀφείλουν νὰ προσχωρήσουν σὲ μιὰ στρατηγική καὶ σὲ τακτικές πού ἄλλοι ἔχουν ἐπεξεργασθῇ στό ὄνομά τους καὶ ἀντὶ γι' αὐτές. Μιὰ τέτοια σχέση, εἴτε τὸ θέλουμε εἴτε ὄχι, ἀντιπροσωπεύει ἀναγκαστικά μιὰ σχέση κυριαρχίας. Τὸ κόμμα τῆς ἐργατικῆς τάξης ἀναπαράγει γιὰ λογαριασμό του τὴ σχέση ἀστικῆς τάξης-κράτος/ὑποκείμενα-πολίτες. Ἔτσι, δέν προξενεῖ ἐκπλήξη ὅτι ἐρχονται ἐπίμονα στὴν ἐπιφάνεια, στὴν ἴδια τὴν ὁρολογία τοῦ κόμματος, οἱ ἀναλογίες μὲ τὸ στρατό καὶ τὴν Ἐκκλησία. Μήπως θὰ ἔπρεπε, ὅπως μερικοὶ καλὸπιστά πιστεύουν, στὴν κομ-

ματικὴ αὐστηρότητα νὰ ἀντιπαραθέσουμε τὶς ἀρετές τοῦ ταξικοῦ αὐθορμητισμοῦ καὶ τοῦ αὐθορμητισμοῦ τῶν μαζῶν; Ἐδῶ προκύπτει μιὰ ψευδοδιαμάχη, ἀπέναντι στὴν ὁποία ἡ στάση τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἑνγκελς εἶναι ιδιαίτερα διαφωτιστικὴ γιατί συνεχῶς ἐνσωμάτωναν στὶς θεωρητικὲς τοὺς ἀναλύσεις τὶς πραγματικὲς πρακτικὲς τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος τῆς ἐποχῆς τους. Τὸ *Κεφάλαιο* μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ. Οἱ ἀλλεπάλληλες ἐπανορθώσεις τοῦ Μάρξ λένε πολλὰ γιὰ τὴ φύση τῆς προσπάθειάς του· ἰδίως ὡς πρὸς τὴ δικτατορία τοῦ προλεταριάτου. Νὰ βεβαιώσῃ κανεὶς μαζί μὲ τὸν Λένιν ὅτι ὁ Μάρξ κι ὁ Ἑνγκελς ὑπῆρξαν ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρη ὡς τὴν ἄλλη τῆς ὑπαρξῆς τους «ἄνθρωποι τοῦ κόμματος» δέν μπορεῖ νὰ σημαίνει ὅτι ἦταν «ἄνθρωποι τῆς ὀργάνωσης», μὲ τὴ μεταγενέστερη ἔννοια τοῦ ὅρου, παρά μὲ τὸ τίμημα μιᾶς παρανόησης πού ἀποσιωπᾷ ὅτι τὸ κόμμα τοὺς συγχέονταν μὲ τὴν τάξη καὶ ὅτι ἡ ἀποψή τους δέν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὴν υἱοθέτηση τῆς ταξικῆς σκοπιᾶς. Δάσκαλοι τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος σίγουρα, ἀλλὰ ἄρχηγοὶ τοῦ ἐνθρονισμένου ποτέ. Ἡ σκληρότητα τῶν κριτικῶν τους πρὸς τὴν Α' Διεθνή ἢ τὴν γερμανικὴ σοσιαλδημοκρατία δέν εἶχε τὸ ὁμοίό της, ὅπως καὶ ἡ καχυποψία τους ἀπέναντι στὶς διάφορες ὀργανώσεις πού στήνονταν μπροστά στά μάτια τους, ἔστω καὶ μὲ τὴ συγκατάθεσή τους. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἔννοια τῆς «βοήθειας» καὶ τὸ ὅριο μιᾶς ἐπιστημονικότητας πού δέν εἶχε λόγο ὑπαρξῆς ἔξω ἀπὸ τὴν πρακτικὴ τοῦ ἀγώνα. Ὁ Ἄ. Γκράμσι κατανόησε τέλεια αὐτὸ τὸ μάθημα ὅταν ὑποστήριζε ὅτι:

«οἱ ὀργανώσεις δέν ἐπικαλύπτουν καὶ δέν μποροῦν νὰ ἐπικαλύψουν ὅλη τὴ πολύμορφη ἀνάδυση τῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων πού ἀποδεδεσμῇ τὸ κεφάλαιο».³²

Γ) Ἄν τέλος συμφωνήσουμε ὅτι ἡ κομμουνιστικὴ ἰδεολογία εἶναι πιὸ ἐκτατική ἀπὸ τὴν ἰδεολογία τῆς (προλεταριακῆς) τάξης θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ δεχθῶμε ὅτι διανοούμενοι οἱ ὁποῖοι, ὅπως λέει τὸ *Μανιφέστο*, «ἔφθασαν σὲ σημείο νὰ κατανοοῦν τὸ σύνολο τοῦ κινήματος», ἔχουν ἓναν ἰδιαιτέρω ρόλο νὰ διαδραματίσουν. Δέν θὰ εἶναι πιά ἐκεῖνοι πού, λιποτάκτες ἄλλων τάξεων, προσχωροῦν ὡς σύμμαχοι στὸν ἀγώνα τῆς ἐργατικῆς, ὅπως διδάσκει τὸ δόγμα τῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλὰ ἀντίθετα ἔχουν μιὰν οὐσιαστικὴ

32. Α. Γκράμσι, Τὰ ἐργαστασιακὰ συμβούλια

ένταξη και ένα πραγματικό πεδίο εργασίας. Όταν γνωρίζουμε, στις άπαρχές του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος, τη σημασία που είχαν οι διανοούμενοι μετά τον Μάρξ και τον Ένγκελς και πολύ αργότερα στη διαμόρφωση των Κομμουνιστικών Κομμάτων, μπορούμε να αναλογιστούμε το βάρος της γραφειοκρατικής μονομέρειας που κατέστησε τόσο κοινότοπη την κηδεμονία και την καχυποψία εις βάρος τους.

Δέν είμαστε πιά στον καιρό της Β' Διεθνούς ούτε της Γ' Διεθνούς. Κανένα κόμμα δέν κατάφερε να γίνει ή τάξη, ούτε ακόμη λιγότερο να γίνει τό επίκεντρο της συσπείρωσης των μαζών. Στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού» τό Κράτος, όπου ό μή μαρasmus του —θεωρητικοποιημένος από τό σταλινισμό— ποτέ δέν άμφισβητήθηκε στά σοβαρά, οργανώνει και πλαισιώνει την κοινωνία μέ τρόπο, ως προς τη δομή του, ταυτόσημο μέ τό αστικό κράτος.

Στις «δυτικές» δημοκρατίες τά Κ.Κ. απέδειξαν την άνικανότητά τους να δημιουργήσουν πλειοψηφικά κινήματα άντιπολίτευσης, ή ρήξης, προς τον καπιταλισμό. Θέλοντας και μή άρκέστηκαν να διαχειρίζονται τις πολιτικές προσδοκίες μιās παραδοσιακής πρωτοπορίας που πλήττεται σήμερα και παρακμάζει λόγω των οικονομικών μεταλλαγών, καθώς και τις πολιτιστικές προσδοκίες των μεσαίων στρωμάτων και των διανοουμένων, υπό την ήγεσία υπαλληλοποιημένων ήγετικών ομάδων των οποίων ή σχέση μέ τις μάζες είναι σε τέτοιο σημείο τυπικότητας άστικές ώστε αυτοορίζονται ως κόμματα «κυβέρνησης». Περιληπτικά: τό κόμμα δέν εκπλήρωσε τό χρέος του. Δέν ήξεραν και δέν μπόρεσαν, όποιοι κι αν ήταν οι άλλοι λόγοι της άποτυχίας του, όπως τό λέει εξάιρετα ό Γκράμσι, «να άποσπάσουν από τον κρατικό μηχανισμό την άποτελεσματική από τη συνείδηση των κυρίαρχουμένων δημοκρατική του βάση».

Έδω άναφαίνεται τό βάθος του ζητήματος. Είναι φανερό πλέον ότι πρόκειται για την ιδεολογία, για τη σημαντική και, γιατί όχι, άκυρωτική άποτίμηση των Μάρξ-Ένγκελς, της πραγματικότητας της ιδεολογίας στις ίδιες τις κοινωνικές σχέσεις. Αν είναι αλήθεια ότι τό κρατικό-νομικό στοιχείο είναι υπόθεση της κυρίαρχης τάξης, τό ιδεολογικό της μικροαστικής, αντίθετα τό πολιτικό στοιχείο είναι άναμφισβήτητο υπόθεση των κυριαρχουμένων και πρώτα απ' όλα της εργατικής τάξης. Άλλά πρέπει να έννοήσουμε τό πολιτικό στοιχείο μέ τις έξης δύο παραδοχές:

— Ός χώρο δράσης εκτός παραγωγής που χωρίς να καταργεί την άποτελεσματικότητά τους, άποτάσσει τους οικονομικούς άγώνες στο βαθμό που

αυτοί καταλήγουν στην άναπαραγωγή των κυρίαρχων σχέσεων. (...)

— Ός επιδίωξη του «τελικού σκοπού» που στον όρίζοντα όλων των άγώνων διατηρεί τη ριζική άμφισβήτηση του κράτους, ή διαφορετικά, την άστική μορφή άσκησης της πολιτικής που διαρκώς προσβάλλει τό εργατικό κίνημα μέσω του κόμματος, όπως κι αν είναι οργανωμένο. Όμως οι ιδεολογίες, τό φαντασιακό, είναι τά υλικά του πολιτικού στοιχείου, όχι ως καπνός ή συμπλήρωμα ψυχολογικό άγώνων, σε «τελευταία άνάλυση», οικονομικοπολιτικών αλλά ως έκφραση πρώτη. Τό κόμμα δέν καλείται να είναι ό μεγάλος δάσκαλος της εργατικής τάξης και των μαζών, ό ιδιοκτήτης της όποιασδήποτε προλεταριακής έπιστήμης που ή αλήθεια της πρέπει να καταυγάσει όλόκληρο τό κοινωνικό σώμα, αλλά ό συντονιστής και ό πλοηγός «της πολύμορφης άνάδυσής των επαναστατικών δυνάμεων». Στην ιδεατή σκηνή που άντιπαραθέτει υποκείμενα-οργανώσεις-προκατασκευασμένες, κράτος, τάξεις, κόμματα, ιδεολογίες κ.λπ. πρέπει να ύποκατασταθούν οι πραγματικοί άγώνες που επιτρέπουν την ταυτοποίηση των τάξεων, την παραγωγή τους, την ένότη-

τά τους, που επιτρέπουν την κριτική ριζοσπαστικοποίηση μέσω της ιδεολογικής διαπαιδαγώγησης, άντιμετωπίζοντας τά άτομα της ομάδας και τά τμήματα των τάξεων εκεί που βρίσκονται και όπως βρίσκονται. Ό Λένιν έχει και πάλι δίκιο.

«Η συνείδηση των εργατικών μαζών δέν μπορεί να είναι μιá πραγματική ταξική συνείδηση αν οι εργάτες δέν μαθαίνουν να εκμεταλλεύονται τά συγκεκριμένα πολιτικά γεγονότα, τη ζωντανή επικαιρότητα για να παρακολουθούν όλες τις άλλες τάξεις σε όλες τους τις πολιτικές, πνευματικές και ήθικές εκδηλώσεις, αν δέν μαθαίνουν να εφαρμόζουν πραγματικά την ύλιστική άνάλυση και τά κριτήριά της σε όλες τις μορφές της δραστηριότητας και της ζωής όλων των τάξεων, των κατηγοριών και των ομάδων του πληθυσμού. Όποιασδήποτε προσανατολίζει την προσοχή, τό παρατηρητικό πνεύμα και τη συνείδηση της εργατικής τάξης άποκλειστικά ή κυρίως στον έαυτό της, δέν είναι σοσιαλδημοκρατικής. Διότι ή εργατική τάξη για να γνωρίσει καλά τον έαυτό της πρέπει να έχει συγκεκριμένη γνώση των άμοιβαίων σχέσεων όλων των τάξεων της σύγχρονης κοινωνίας, μιá γνώση όχι μόνο θεωρητική αλλά κυρίως θεμελιωμένη στην έμπειρία της πολιτικής ζωής (Η να κάνουμε:).

Τό κόμμα που θεωρεί τον έαυτό του μέτρο των άποκλίσεων σε σχέσεις μέ τις νόρμες που τό ίδιο έχει θέσει είναι καταδικασμένο στην άποτυχία και στην άεναη επανάληψη της διακήρυξης «δέ μās κατάλαβαν». Η ιστορία είναι άρκετά άποκαλυπτική. Η ιδεολογική πάλη, μέσα στις δεδομένες ιδεολογικές συνθήκες μιās κοινωνίας είναι τό πρωταρχικό καθήκον του κόμματος. Χωρίς να είναι ό άποκλειστικός παράγοντας, έργο του είναι ό δρόμος που πρέπει να χαραχθεί για την κομμουνιστική ιδεολογία, ένας δρόμος που συγχέεται μέ την άναγκαιότητα της επαναστατικής διαδικασίας. Κι αυτή ή διαδικασία δέν έχει τίποτε από κάποια ούσία που θά 'πρεπε να περάσει στην εφαρμογή ούτε, ακόμη λιγότερο, είναι κάποιο διάταγμα που καθορίζει τους όρους της. Είναι ή καθημερινή ανακάλυψη και ή επίκαιρη οίκοδόμηση, έδω και τώρα, μιās βούλησης. Την επανάσταση, «να αλλάξει ό κόσμος», στο κάτω κάτω, πρέπει κανείς να την επιθυμεί.

Άπόσπασμα από τό τελευταίο βιβλίο του Georges Labica *Le paradigme du Grand-Hornu, Essai sur l'ideologie*, εκδόσεις La Brèche, Παρίσι 1987. Μετάφραση Άγγελος Έλεφάντης.